

Språkvård

TIDSKRIFT UTGIVEN AV SVENSKA SPRÅKNÄMNDE

2-200

Innehåll

Olle Josephson
God och dålig språkvård

Ola Karlsson
Råd för webbskrivande

Östen Dahl
Ett av världens bäst
beskrivna språk

Sten Ewerth
Satsradning och
propositionella aktanter

Bo Löfvendahl
Dagstidningarna och
akademigrammatiken

Maria Arnstad
SAG, det är en grammatik för
både tal och skrift, eller?

Frågor och svar

Olle Josephson
Samhällsbärande språk

Noterat

Tack till: ICA-kuriren
Norstedts Ordbok AB
Sveriges Television AB
Upsala Nya Tidning

som ger generöst ekonomiskt stöd till
Språknämndens verksamhet för år 2000

Nya stödjande ledamöter är välkomna!

God och dålig språkvård

Det finns många sätt att vårda svenska språket. Det allra bästa är att använda det. Därför är det allvarligt att Näringsdepartementet för närvarande arbetar med ett förslag om att svenska språket inte ska användas inom ett område. Det gäller patentbeskrivningar. Än så länge måste de skrivas på eller översättas till svenska för att vara rättsligt giltiga i Sverige. Motsvarande bestämmelser finns i flertalet europeiska länder. Framför allt amerikanska och japanska storföretag vill befria sig från dyra översättningskostnader. Svensk industri och det svenska näringsdepartementet har ställt upp på idén och driver på i europeiskt patentsamarbete för att det ska räcka med engelska. (Inledningarna till patenten ska dock fortfarande finnas på nationalspråken.)

Visst skulle detta förslag spara pengar åt industrin. Framför allt skulle den slippa betala de många översättningarna till tyska. Men det verkar just nu som om relativt få europeiska länder kommer att ansluta sig till förslaget, så besparingarna blir kanske inte så stora. Och ett pris vi betalar är att svenskans utveckling som tekniskt språk hotas. Få läser patentbeskrivningar, men språket och de nya termerna i dem vandrar ofta vidare till handböcker, instruktioner och termbanker. Om svenska ingenjörer och innovatörer på sikt inte kommer att kunna använda sitt modersmål när de ska utveckla nya idéer, blir de så småningom sämre ingenjörer och innovatörer. Näringsdepartementet borde alltså tänka om i patentspråksfrågan.

Ett annat utmärkt sätt att vårda svenska språket är att beskriva och analysera det. Den som på allvar vill ge sig in i det arbetet fick i höstas tillgång till en fantastisk handbok: Svenska Akademiens grammatik (SAG) i fyra stora band. Med denna bok lär den moderna svenskan, både talet och skriften, bli ett av världens bäst beskrivna språk, åtminstone om man jämför språk av motsvarande storleksordning. För mycket lång tid framöver kommer akademigrammatiken att ha en självklar ställning som standardverket om svenskan. Den kommer också att påverka språkvården, djupt och länge.

Språkvård ägnar därför hela fyra artiklar i detta nummer åt att presentera och recensera akademigrammatiken. Lingvistikprofessorn Östen Dahl står för vad som kan kallas den övergripande recensionen. Språknämndens medarbetare Maria Arnstad diskuterar hur grammatikförfattarna lyckats med att skriva talets grammatik. Två kortare artiklar har ett mer praktiskt språkvårdsperspektiv: Sten Ewerth frågar sig vilken betydelse akademigrammatiken kan få för skolans svenskundervisning, och Bo Löfvendahl ser den ur tidningsspråkvårdarens perspektiv.

Akademigrammatiken är svårläst och främst avsedd för fackkretsar. Vi hoppas att artiklarna i det här numret av Språkvård delvis kan fungera som en inkörsport till detta stora och viktiga verk.

Olle Josephson

Råd för webbskrivande

E-brev och webbtexter kan inte skrivas på riktigt samma sätt som vanliga brev och texter. Hur blir de bra? Ola Karlsson, Svenska språknämnden, överblickar den handbokslitteratur som finns i ämnet och presenterar Språknämndens skrivråd.

Allt fler människor författar elektroniska texter. Många får (medvetet eller omedvetet) texter publicerade på nätet, och allt fler skapar också egna webbsidor, både privat och i arbetet. Mest utbrett är förstås e-postskrivandet. Snart sagt alla människor skriver i dag e-brev på den egna datorn.

Samtidigt är kunskapen om hur man skriver texter anpassade för elektroniska medier låg. Det beror bl.a. på att det inte funnits särskilt mycket litteratur i ämnet, i synnerhet inte på svenska. När det nu finns ett stort forskningsunderlag kring inte minst webbläsande, har också flera bra och mer utförliga handböcker för webbskribenter och webbformgivare kommit ut på marknaden.

Litteratur om webbskrivande

Många vanliga skrivhandledningar innehåller nuförtiden korta anvisningar om både e-post- och webbskrivande. Ett sådant exempel är den andra utgåvan av *Att skriva i jobbet* (Ehrenberg-Sundin m.fl., Norstedts Juridik 1999), med en mycket bra genomgång av allt det viktigaste och mest grundläggande man behöver veta. Ett annat exempel är den nya utgåvan av Svenska språknämndens

Svenska skrivregler (Liber 2000). I övrigt finns mycket lite publicerat om e-postskrivande, och det som finns utgörs i regel av företagsinterna instruktioner.

Den bästa och mest kompletta boken på svenska som enbart handlar om webbskrivande är tveklöst Helena Englunds och Karin Guldbrands *Klarspråk på nätet* (Pagina 1999). Boken vänder sig både till den breda allmänheten och till yrkesutövarna, d.v.s. till webbformgivare, webbskribenter, webbredaktörer m.fl. I Klarspråk på nätet fokuserar författarna naturligt nog på språk- och skrivaspekter, men även en del grundläggande redaktionella och tekniska aspekter tas upp, som underhåll av webbplatsen, bildhantering m.m. I de grafiska avsnitten diskuteras t.ex. teckensnitt och användning av olika färger, och i de språkliga kapitlen kan man bl.a. läsa om dispositionstyper, stilnivå och avstavning. Det ganska långa skrivregelsavsnittet redogör i princip för Språknämndens och Svenska datatermgruppens skrivregelsrekommendationer. En stor fördel med boken är att man går in på olika texttyper och ger förslag på lämpliga utformningar av t.ex. företagspresentationer. Ett annat plus är övningsexemplen och de många illustrativa bilderna.

Anders Hedman och Staffan Palmcrantz *Grafisk design på Internet* (Pagina 1997) handlar som titeln antyder om webbformgivning, men innehåller också avsnitt om hur man skriver hypertext. Boken är ganska tekniskt orienterad och diskuterar bl.a. olika bildformat och programmeringsspråk. De fylliga grafiska avsnitten utgör ett bra komplement till de grafiska råden i Klarspråk på nätet. Dessutom medföljer en cd med bildarkiv, html-manual m.m.

Anders Hedman har även författat *Handbok för webbansvariga* (Pagina 1998), en bred handledning i webbhantering för den som har ett mer övergripande ansvar för en webbplats innehåll och utformning. Även här finns en del språkliga råd, t.ex. om dispositionstyper och om att ha ett likartat – och korrekt – språk på webbsidorna, men också mer intrikata frågor som upphovsrätt för webbtexter. Boken betonar vikten av ett användarperspektiv och ger t.ex. råd om hur man underhåller och vidareutvecklar webbplatsen till fromma för användarna. Man får också en ingående redogörelse för alla de program och verktyg webbformgivaren behöver – formatmallar, serverprogram, html-verktyg osv. – och man får veta skillnaden mellan XML, HTML och SGML, liksom mellan en webbredaktör, en postmaster och en html-kodare. En cd medföljer med bl.a. sidmallar och programvara.

Korta, vettiga instruktioner kan också fås på vissa webbadresser. Se t.ex. Regeringskansliets *Lathund för webbskribenter* på <<http://justitie.regeringen.se/klarsprak/lathund/index.htm>>, Robert Rybergs artiklar om webbutformning på

<<http://www.idg.se/capdesign/artikelse-rier/webbdesign>> eller <<http://www.magazine.se/webbdesign/>> och *Riktlinjer för utformning av innehåll på webben* på <<http://www.sics.se/w3c/WAI-WEBCON TENT.htm>>. Det sistnämnda dokumentet syftar i första hand till att främja tillgängligheten för människor med funktionshinder men ger egentligen ganska generellt giltiga råd.

Engelskspråkigt

På engelska finns avsevärt mer att tillgå, varav framför allt två aktuella boktitlar kan nämnas: *The Internet Writer's Handbook* (Allyn & Bacon 1999) av Martha C. Sammons och *Writing for the Web* (Self Counsel Press 2000) av Crawford Kilian. Båda handlar just om skrivandet och ger bra, begripliga rekommendationer för både proffs och nybörjarskribenter om hur man skriver fungerande webbtexter.

Mer kända är annars Jakob Nielsens böcker och webbspalter om webbutformning och webbskrivande. Hans *Designing Web Usability – The Practice of Simplicity* (New Riders Publishing 1999) innehåller somligt om webbskrivande men lägger tonvikten på olika aspekter av utformningen. Nielsen underbygger många av sina synpunkter med användartester, vilket gör dem både intressanta och trovärdiga. Hans råd om "keep it simple" och "content is king" är sympatiska, men ibland blir det väl mycket av sunt förnuft – och konservatism. Nielsen lämnar inte mycket utrymme kvar för den grafiska kreativiteten.

Mer läsvärda är Nielsens webbspalter och rapporter i *The Alertbox: Current Issu-*

es in Web Usability på <<http://www.useit.com/alertbox/>>. Spalterna har kommit ut två gånger i månaden sedan juni 1995. Se särskilt rapporten *Writing for the web* (<http://www.useit.com/papers/web-writing/>), även sammanfattad i spalten *Be succinct: how to write for the Web* (<http://www.useit.com/alertbox/9703b.html>). Jakob Nielsen är även medförfattare till artikeln *Writing for the Web*, på dataföretaget Suns webbplats, <<http://www.sun.com/980713/webwriting/>>.

Svenska språknämnden har i den nya utgåvan av Svenska skrivregler, som utkommer sommaren 2000, naturligtvis också tagit upp kortfattade skrivråd för de nya datoriserade texttyperna. Jag återger dem nedan i något förkortad version.

E-brev

Eftersom e-brev alltmer accepterats som handling likvärdig vanliga brev som skickas till företag, myndigheter och institutioner, bör e-brev så långt möjligt utformas på samma sätt som vanliga brev. E-brev bör dock vara korta. En längre text skickas lämpligen som bilaga

E-brev är ofta skrivna på ett mer informellt sätt än vanliga brev. Det går förstas an i privata sammanhang, men i mer offentliga brev bör man tänka på att anpassa språk och stil till rätt nivå.

Försök att inte göra texten för kompakt – skapa med jämna mellanrum nya stycken med hjälp av blankrad och använd gärna rubriker, punktuppställningar och annat som gör texten tydligare och luftigare. Tänk dock på att grafiska inställningar du gör i ditt e-brev – fet, kursiv, under-

strykning, radfall etc. – kanske inte alls kan läsas av mottagarens e-postprogram.

Tänk även på följande:

- Försök att alltid ha en relevant och informativ brevtitel på ärenderaden.
- För att läsaren skall slippa öppna ett brev, kan mycket korta meddelanden skrivas direkt i ämnesraden, lämpligen med ett avslutande namn eller liknande som visar att inget ytterligare följer i själva brevet.
- Tänk på språkbehandlingen och undvik förkortningar och interna uttryck som kan vara svårförståeliga för andra.
- Ofta kan man i e-postprogram välja att automatiskt infoga det brev man skall besvara. Är ursprungsbrevet långt bör man redigera bort de textavsnitt som inte är relevanta för svarsbrevet.
- Bifoga gärna en automatisk brevfot till e-breven, d.v.s. en ruta i sidfoten med adress- och telefonuppgifter och eventuell annan information.

Webbtexter

De flesta webbanvändare ögnar igenom snarare än läser webbsidor. Detta översiktliga läsande kräver korta, informativa, tydliga och välstrukturerade texter.

Skriv kortfattat med korta stycken och med en tankegång per stycke. Följ hela tiden principen att det viktigaste skall komma först. Nytt stycke markeras med blankrad.

Rubrikerna bör vara så många, tydliga och informativa att läsaren snabbt ser vad texterna handlar om. Rubrikerna skall också vara konsekvent utformade, gärna i påståendeform, och så långt möjligt sammanfatta textinnehållet.

Skapa en tydlig struktur för hur man hittar vad på webbsidorna. Ingångssidan bör ge överblick över hela webbplatsens syfte, omfattning och uppläggning, gärna kompletterad med en översikt över innehållet. Besökaren skall förstå hur de olika texterna och sidorna hänger ihop och hela tiden kunna se var på webbplatsen hon befinner sig. Använd gärna punktuppställningar, kantrubriker, bilder och andra grafiska medel för att skapa en lättöverskådlig struktur på varje sida.

Tänk även på följande:

- Överför inte tryckta texter som broschyrer och handböcker i deras originalform till webben utan försök att utnyttja hypertextmediets möjligheter. Långa texter kan t.ex. presenteras i ett sammandrag, med den fullständiga texten under en länk.
- Länkar som är inbäddade i löptexten kan störa läsningen. Placera dem därför gärna utanför textblocken.
- På en ingångssida bör innehållet vara överblickbart på *en* skärmbild. Helst bör också varje enskild text kunna ses på *en* skärmbild.
- En webbtext kan läsas av ett mycket stort antal läsare. Försök därför att undvika förkortningar och interna uttryck som kan vara svårförståeliga för andra.

- Markera gärna nyckelord i texten med fetstil eller med en markant färg (använd inte understrykning och inte blått eller lila, eftersom det brukar användas för att markera länkar).
- Använd numrering snarare än olika gradstorlek, indrag, kursiv, versaler etc. för att tydliggöra en texts struktur eller hierarki i kapitel eller avsnitt. Gör inte heller andra grafiska inställningar som ändå riskerar att bli förvanskade eller försvinna i mottagarens dator, t.ex. avstavningar och indrag. Observera att kursiv stil ofta blir svåräst på webben.
- Teckengrad och typsnitt bör vara läsvänliga. På skärmen används t.ex. ofta de linjära typsnitten Verdana och Arial medan Geneva, Times och Georgia kan vara lämpliga för texter som skall skrivas ut på papper. För korta texter som skall uppfattas snabbt är linjära typsnitt ofta bättre.
- Använd inte för många och för stora bilder. Det kan göra att webbsidorna tar lång tid att ladda ner.
- Var noga med att ange vem eller vilka som ansvarar för webbsidorna: textförfattare, innehållsansvarig, tekniskt ansvarig samt organisation och eventuell organisationsenhet som står bakom webbsidorna.

Ett av världens bäst beskrivna språk

Ett fräscht intryck, empiriskt och teoretiskt välgrundad, få kritikpunkter. Östen Dahl, professor i allmän lingvistik i Stockholm, har många lovord i sin anmälan av Svenska Akademiens grammatik (SAG). Några frågetecken finns också: vad sägs exempelvis om regionalt och dialektalt språk, och är alla termer så lyckade?

Författarna, professorerna Ulf Teleman, Staffan Hellberg och Erik Andersson, och deras medhjälpare Lisa Christensen, Helena Hansson, Lena Lötmarker och Bo-A. Wendt, har lyckats åstadkomma en beskrivning av svenska språket som har alla chanser att stå sig. Enligt förordet skall SAG vara ”en deskriptiv grammatik över modern svenska med beaktande av grammatiska särdrag såväl i skrivet som talat standardspråk”, med användning av ”en traditionell begreppsapparat, kompletterad och modifierad med hänsyn till de insikter som vunnits i modern grammatisk forskning”. Detta är ingen lätt uppgift, om inte annat med tanke på den ganska splittrade bild som modern grammatisk forskning erbjuder. Trots det ger SAG ett både enhetligt och fräscht intryck. Vad vi får här är en empiriskt och teoretiskt välgrundad beskrivning av svenska språket vid 1900-talets slut, till omfattningen betydligt större än något annat verk på detta område sedan Adolf Noreens *Vårt språk* (utgiven 1904–24). Grammatikprojektets initiativtagare, Svenska Akademi-

ens nyligen avgångne ständige sekreterare Sture Allén, har sagt att svenskan nu är ett av världens bäst beskrivna språk, och detta är förmodligen sant.

Deskriptiv och normativ grammatik

Förväntningarna på en akademigrammatik är stora och delvis motsägande. Medan språkvetare av facket vill ha en beskrivning av svenska språket som det faktiskt används, en deskriptiv grammatik, vill den stora allmänheten gärna veta vad som är god och riktig svenska, en normativ eller preskriptiv grammatik. I grammatikens inledning deklarerar emellertid med all önskvärd tydlighet att SAG är en deskriptiv grammatik som inte för fram ”förslag till begränsning eller vidareutveckling” av de normer som faktiskt följs av språkbrukarna och inte heller gör några värderingar av konkurrerande uttryckssätt. Normativa omdömen rapporteras genomgående i distanserad tredje person: ”Språkvårdare rekommenderar ...”.

Men man erkänner också att skiljelinjen mellan deskriptiv och normativ grammatik inte är alldeles klar. De människor som vi tänker på som svensktalande talar inte alla på samma sätt, och de talar inte likadant vid alla tillfällen. Mycket av det som sägs av svenskar faller uppenbarligen utanför det som akademigrammatiken förväntas beskriva – det svenska standardspråket. En exakt gräns för standardspråket låter sig dock inte fastställas så lätt. Men någon form av gränsdragning är nödvändig i en grammatik som denna, och de ställningstaganden man gör i detta sammanhang kan, som påpekas i SAG:s inledning, tolkas normativt. Det vill säga endast det som tas med i grammatiken är ”godkänt” som riktig svenska. Men normativiteten lurar inte bara när man drar gränsen mellan ”det beskrivna och det obeskrivna” (del 1, s. 18) utan också i användningen av etiketter som ”regionalt” och ”dialektalt”. Vi ska se lite närmare på dem.

Man kanske skulle kunna tro att en företeelse är ”regional” eller ”dialektal” beroende på hur stor utbredning den har. Men det som i SAG framhålls som den väsentliga skillnaden mellan regionala och dialektala drag är att det regionala ”uppfattas som korrekt och användbart i alla talsituationer av den som använder det och av flertalet andra svenskar, medan dialektala uttryckssätt uppfattas som ”olämpliga eller icke adekvata i vissa talsituationer, även av dem som använder dem” (del 1, s. 26). Alltså kan etiketten ”regional” uppfattas som ett normativt omdöme – ”det här går bra att använda”, medan ”dialektal” blir ”det här bör man vara försiktig med”.

Nu är det förstås så att talare av svenska inte alltid är säkra på eller ense med varandra om vilka uttryckssätt som är acceptabla och när de är det. I synnerhet gäller det nog uttryckssätt som de själva inte använder. En del svenskar uttalar ordet *kex* med *k*, andra uttalar det med *tje*-ljud, men i båda läger finns en utbredd föreställning om att det andra uttalet är direkt fel. I sådana fall innebär etiketterna ”regionalt” respektive ”dialektalt” en faktisk skärpning av gränsdragningen. Därigenom kan grammatiken i praktiken få en normerande roll.

En komplikation är att den definition av *regional* och *dialektal* som jag just har citerat inte är hållbar. Som framgår två sidor längre fram i boken, kan inskränkningar i brukligheten hos språkliga uttryck också bero på deras stilvärde. Ett ”vardagligt” uttryckssätt passar inte i mera formella sammanhang. Men beteckningen ”vardagligt regionalt språk” som används i SAG, exempelvis om uttal som *vi såg’et* (del 2, s. 271), borde då vara en motsägelse: regionalt skulle ju innebära att det är korrekt i alla talsituationer. Förmodligen är det trots allt den geografiska utbredningen som gör att man inte kallar *vi såg’et* dialektalt.

Beskrivningsmodellen

SAG består av fyra volymer:

1. Inledning. Register.
 2. Ord.
 3. Fraser.
 4. Satser och meningar.
- SAG:s indelning återspeglar alltså grundensheterna i språkets uppbyggnad: ord, fraser, satser och meningar. Terminologin

är kanske inte helt traditionell. Termen *fras* i betydelsen 'syntaktiskt sammanhållen ordgrupp under satsnivå' har under inflytande från engelskspråkig lingvistik blivit vanlig i svensk grammatik. *Mening* har i SAG en vidare betydelse än annars och inkluderar också vad man kallar "icke satsformade meningar", t.ex. interjektionsfraser som *I helvete heller!* (del 4, s. 785). En markering av att detta är en terminologisk innovation hade nog varit på sin plats.

Att SAG är en grammatik från 1900-talets andra hälft återspeglas i den vikt som ges syntaxen (satsläran): den får nästan 1 700 sidor (del 3–4) mot 770 (del 2) för morfologin (ordbildnings- och ordböjningsläran). Syntaxdelen av grammatiken är väl också den där inflytandet från nyare forskning är tydligast. Från den generativa grammatiken härstammar bland annat fokuseringen på fraser snarare än på ord. I äldre grammatikor läser

Initialfält	Mittfält			Slutfält
Satsbas	Finit verb	Subjekt	Adverbial	Resten av verbfrasen
I dag	tänker	jag	nog	hämta mamma
Kansliet	kommer	—	aldrig	att acceptera det här.

De här exemplen illustrerar det som nog är huvudpoängen i Diderichsens analys: Satsen inleds med en "satsbas", som kan vara vilken satsdel som helst, men som normalt måste finnas där. Direkt efter satsbasen kommer finitet, d.v.s. det tem-

man till exempel att subjektet i en sats är ett substantiv eller ett pronomen. I SAG är det närmast självklart att subjektet i normalfallet är en nominalfras – en fras vars huvudord är ett substantiv eller ett pronomen. Termen *nominalfras* dök inte upp i svensk grammatisk litteratur förrän i slutet av 1960-talet.

Men inspirationen till framställningen i det centrala kapitlet "Satsens struktur" kommer inte så mycket från Noam Chomsky som från den danske lingvisten Paul Diderichsen och hans satsanalys, som går tillbaka till 1930-talet. Kärnan i Diderichsens modell utgörs av de positionsscheman med vilka han beskriver satsers uppbyggnad. Den syftar framför allt till att fånga de relativt komplicerade ordföljdsprinciperna i de nordiska språken. I SAG ges bland annat följande exempel på ett sådant positionsschema för en deklarativ (påstående) huvudsats:

pusböjda verbet. Subjektet står antingen i satsbasposition eller efter det finita verbet. På så sätt fångar Diderichsen de nordiska språkens "V2-ordföljd", d.v.s. principen att verbet alltid ska stå på andra plats i en deklarativ huvudsats.

För bisatser antas ett annat positionsschema där satsbasen saknas, och leden i mittfältet kommer i en annan ordning.

Initialfält	Mittfält			Slutfält
Subjunktion	Subjekt	Adverbial	Finit verb	Resten av verbfrasen
att	kansliet	aldrig	kommer	att acceptera det här.

Om vi gör om det andra exemplet ovan till en att-sats kommer det att se ut så här:

Positionsschemaanalysen har vissa inbyggda svagheter. Den bygger till exempel på antagandet att det finns ett fixt antal positioner i en sats, och den kan inte återge hierarkiska relationer i en struktur. En punkt som jag finner stridande mot intuitionen är att en och samma ordföljd kommer att beskrivas på ganska olika sätt beroende på vilken satstyp man befinner sig i. Om vi har en maximalt enkel huvudsats som *Solen skiner* och motsvarande att-sats, *att solen skiner*, ser de ju ut att ha samma ordföljd. I positionsschemaanalysen visar det sig dock att subjektet befinner sig på helt olika platser i strukturen – i huvudsatsen är det satsbas, i bisatsen tillhör det mittfältet. En alternativ beskrivning skulle mera vara i linje med den som föreslogs i transformationsgrammatiska analyser kring 1970: att grundordföljden är subjekt-verb men att verbet flyttas framför subjektet i huvudsatser om satsen inleds av en annan satsdel. Fördelen skulle vara att bisatser och huvudsatser skulle få en mera enhetlig beskrivning. Men det finns säkert också nackdelar med en sådan analys. Problemet för en akademigrammatik är att dess möjligheter att problematisera och ge olika alternativ är begrän-

sade – man förväntas ju ge en definitiv beskrivning av hur språket fungerar.

Nytt och gammalt

Även om volym 2, "Ord", på det hela taget avviker mindre från traditionell grammatisk beskrivning än syntaxvolymerna, hittar man där några nyheter som förmodligen kommer att väcka visst uppseende bland grammatikens läsare. Framför allt gäller det följande saker i ordklassindelningen:

- egennamnen, som brukar räknas som en underavdelning av substantiven, har blivit en egen ordklass
- ett ord som *långsamt* i *han går långsamt* räknas inte som ett adverb utan som ett adjektiv med adverbial användning
- ordklassen pronomen innehåller i SAG en del ord som de flesta nog skulle betrakta som adjektiv: *norra, södra, västra, östra; bortre, undre, mittre* etc.; *rätt, fel*.

I alla de här fallen kan man väl ha olika uppfattningar om hur pass välmotiverad nyordningen är. Men det finns inget av Gud givet ordklasssystem, och alla som försöker ordna in orden i ett språk i prydliga fack kommer att köra fast på några punk-

ter. Författarna till SAG ”dubbelredovisar” (de kallar det själva så) t.ex. *första* som ordningstal (d.v.s. räkneord) och som ”ordinativt pronomen”.

I en del fall tycker jag att man har gjort mindre lyckliga val ifråga om terminologin. Interrogativa sats (frågesatser) indelas t.ex. i ”kvesitiva” och ”rogativa”, motsvarande ”sökande” respektive ”underställande” frågor, det som jag själv brukar kalla ”frågeordsfrågor” och ”ja/nej-frågor”. Man har uppenbarligen ansett det vara viktigt att skilja mellan syntaktiska och semantiska/pragmatiska begrepp och har därför valt latinska beteckningar för de förra. Men dessa beteckningar är både tämligen ogenomskinliga och utan motsvarigheter i vedertagen internationell (d.v.s. engelsk) lingvistisk terminologi.

Det finns också ställen där man enligt min mening har varit alltför trogen mot den grammatiska traditionen. I mening-*en Det sitter en katt på trappan* brukar *det* sägas vara ”formellt” och *en katt* ”egentligt” subjekt. Utgångspunkten är då meningen *En katt sitter på trappan*, där *en katt* är den enda kandidaten för subjektstatus. Beteckningen ”egentlig” är emellertid mindre lyckad på det viset att den lika väl skulle kunna passa in på det formella subjektet med hänvisning till att detta i praktiken behandlas som subjekt i de flesta grammatiska sammanhang. Mycket riktigt behandlas formella subjekt i SAG i subjektskapitlet i volym 4, ”Satser och meningar”, under beteckningen ”expletivt subjekt”. Egentliga subjekt däremot har ett eget kapitel, som återfinns i volym 3, ”Fraser”. Motiveringen till detta är att egentliga subjekt ses som en del av

verbfrasen snarare än som en konstituent på satsnivå. Det som är förvirrande här är att ”egentliga subjekt” inte bara sätts emot ”formella subjekt” utan också mot subjekt i allmänhet, på flera ställen kallade ”ordinära subjekt”. Det ger intrycket att egentliga subjekt på något sätt är ”mera” subjekt än de senare. Det hade varit bättre att välja någon term som understryker att de ”egentliga” subjekten har berövats subjektets vanliga privilegier, t.ex. ”degraderade subjekt”.

Få kritikpunkter

Det brukar höra till en anmeldares uppgifter att läsa den recenserade boken som fan läser bibeln och pretera en lagom lång lista av kritikpunkter. Men jag måste erkänna att jag inte har hittat särskilt många punkter där jag vill anmäla avvikande mening. En orsak kan ju vara att jag tillhör samma forskargeneration som författarna och därför har ungefär samma syn på språket och grammatiken. Mera för ordningens skull vill jag göra ett par detaljnoteringar.

I kapitlet ”Substantiv” (del 2, s. 99) sägs att bestämdhetssuffixet i regionalt språk, t.ex. i Mellansverige, ofta assimileras till noll, t.ex. *kaptan-0* (enklare uttryckt: den bestämda slutartikeln faller bort). I kapitlet ”Nominalfraser” (del 3, s. 24) sägs att orden *kaptan* och *styrman* används utan bestämdhetssuffix särskilt när den talandes chef om- eller tilltalas: *säg till kaptan/styrman att jag vill byta*. Det man kan undra är om det verkligen är fråga om olika fenomen. Snarast är det väl en ursprungligen fonologisk process som har getts en grammatisk omtolkning. Under

alla förhållanden hade det kanske inte hade skadat med en korshänvisning.

Jag använde nyss uttrycket ”som fan läser bibeln”. Det inspirerade mig att ta reda på hur ordet *fan* behandlas i SAG. Det visar sig att det enda ställe där det klart ges en ordklassstillhörighet är i kapitlet ”Interjektioner” – på övriga ställen (t.ex. som ”emfatiskt komplement” till interrogativa pronomen som *vem*) omtalas det helt enkelt som en ”svordom”. Man får nästan intrycket att svordomar är en egen, hemlighållen ordklass. I själva verket är *fan* ett gott exempel på svårigheten att dra gränsen mellan olika ordklasser. I uttrycket *som fan läser bibeln* används det väl närmast som ett egennamn. Man kan dock undra om det inte då borde stivas med stor bokstav. Om *gud* sägs det (del 3, s. 24) att det är ett substantiv som har övergått till egennamn och stivas med stor bokstav ”när det i monoteistisk religion används om den enda guden”. Om *fan* sägs ingenting i det sammanhanget – ett klart fall av diskriminering. I kapitlet ”Interjektioner” påpekas däremot att *fan* hör till de interjektioner som har vissa avvikande fonologiska egenskaper; det uttalas ju vanligen med öppet *a*. Men detta beror inte så mycket på dess karaktär av interjektion som på dess expressiva karaktär. Förhållandet gäller ju även när det används som substantiv eller egennamn.

Svårnavigerad

Om vi nu lämnar innehållet i SAG och tittar på dess allmänna läsbarhet, kan man konstatera att akademigrammatikens förmodligen svagaste punkt är vad som i datersammanhang brukar kallas

navigeringsfunktionen – alltså de hjälpmedel som erbjuds läsaren för att hitta rätt i grammatiken. Eftersom grammatiken knappast är avsedd att läsas från pärm till pärm är det väsentligt att en läsare som har slagit upp en paragraf kan hitta ordentliga förklaringar till de termer som används där. Men det är också önskvärt att man kan få en lista på alla de ställen där ett visst begrepp behandlas. I en systematiskt upplagd lärobok införs termer och begrepp efter hand, med ordentliga definitioner och exempel. I en referensgrammatik som SAG är detta inte nödvändigtvis fallet: det finns inte alltid en bestämd plats där en term introduceras utan termen förutsätts bekant redan första gången den används.

Den som hittar en term i texten får gå till avsnittet ”Termförklaringar och sakregister” i del 1. Det bör nog sägas att som sakregister fungerar detta avsnitt ganska dåligt.

Det sägs i inledningen att man i första hand hänvisar till ”de paragrafer där en företeelse har sin huvudbehandling”, men faktiskt finns inte alltid ens detta (exempelvis finns inga hänvisningar under termen *prosodi* som ändå behandlas i flera egna avsnitt i grammatiken).

Inte heller förklaringarna till termerna fungerar alltid tillfredsställande. Låt oss ta ett av de exempel jag redan nämnt: termen *kvesitiv*. Den som undrar över uttrycket *kvesitiv huvudsats* i texten hittar i termförklaringarna följande definition: ”interrogativ huvudsats som inleds med interrogativ satsbas och som vanligen har sökande betydelse”. Utan exemplet *Hur ofta talar du med honom?* hade nog de flesta läsare känt sig vilsna här – definitionen innehåller flera uttryck som i sig är i behov

av förklaring. När vi till att börja med slår upp ”interrogativ huvudsats” får vi veta att det är en ”huvudsats som prototypiskt anger en fråga”; dessutom sägs det att det är en ”fa-sats” och att det finns två under-typer: kvesitiva och interrogativa, där de kvesitiva (vilket vi redan visste) inleds av en interrogativ satsbas.

Så vad är en ”interrogativ satsbas”? Jo, det är enligt termförklaringarna en ”satsbas som inleder kvesitiv huvudsats eller kvesitiv bisats”. Cirkeln är sluten! Lyckligtvis finns det en fortsättning där vi får veta att den interrogativa satsbasen utgörs av eller innehåller ett interrogativt pronomen eller adverb – de senare exemplifieras men inte de förra. Alltså går vi vidare till uppslagsordet ”interrogativt pronomen” vilket sägs vara ett ”pronomen som prototypiskt anger vad som efterfrågas i en *kvesitiv huvudsats eller bisats”. Asterisken betyder att *kvesitiv huvudsats* är ett uttryck som finns med i termförklaringarna. Som läsare känner man sig vid det här laget som om man hade hamnat på någon byråkratisk inrättning där man hela tiden blir skickad vidare tills man slutligen hamnar tillbaka hos den tjänsteman man började hos.

Folkgrammatik?

Grammatikprojektets mål var att framställa ett verk som skulle vända sig till ”universitetsstudenter, lärare, forskare, språkvårdare och professionella språkbrukare”, men det finns säkert många grammatikintresserade även utanför dessa grupper. Frågan är förstas om SAG kan bli en folkgrammatik. Den första upplagan på 1 700 exemplar var i varje fall tilltagen i underkant, även om priset säkert har en avskräckande effekt, och verkets fysiska omfattning gör det svårhanterligt, liksom de inte helt optimala navigeringsfunktionerna. I en elektronisk version (planer på en sådan har antytts) skulle man väl kunna komma runt de här problemen. En kortare bokversion som skulle kunna rymmas i ett band vore också ett önskvärt alternativ. Självt skulle jag vilja se den översatt till engelska, för att även icke svenskspråkiga lingvister skall kunna dra fördel av att svenskan är ett av världens bäst beskrivna språk.

Slutligen en inte alldeles oväsentlig praktisk detalj för grammatiken som arbetsredskap: det vore bra om förlaget kunde hitta en inbindning som är mer fettavstötande än den nuvarande. Mitt exemplar, som anlände utan skyddsomslag, ser efter ett par månader redan solkligt ut.

STEN EWERTH

Satsradning och propositionella aktanter

Lärarna blir säkrare om de läser Svenska Akademiens grammatik. De kommer att hitta förbluffande mycket om språkriktighetsproblem som är aktuella för dem. Men det är krävande läsning. Sten Ewerth, tidigare svensklektor vid Hersbyskolan på Lidingö, har granskat akademigrammatiken ur svensklärarperspektiv.

Ibland behöver man som svensklärare en noggrannare beskrivning av vårt språks regelsystem än vad t.ex. Olof Thorells eller Ebba Lindbergs böcker ger.

En stor svensk grammatik är en tillgång när kolleger i engelska eller franska vill diskutera aktionsarter och tempus eller tysklärare objekt och bisatsordföljd. Likaså då ens svenskkolleger tittar upp från rapportträttandet:

– Här har jag återigen en lång mening som borde vara två eller tre! Hur ser du på det? Har reglerna ändrats i dagens svenska?

Det kan gälla en själv då man efter sitt rätttningsjobb får frågor från elever eller deras föräldrar om *sin* och *hans/hennes*. Och kanske är man en nyfiken natur och undrar för egen del över grupperingen av våra pronomen eller över den klassiska uppdelningen av huvudsatser i påståenden, frågor och utrop.

SAG blir en tillgång

Så har då en riktigt grundlig beskrivning av vårt språks regelverk till sist kommit.

Vare sig man gillar SAG:s uppläggning – med nyheter i ordklassindelningen och i syntaxdelen med stark tonvikt på fraser – eller inte, så finns den nu där som uppslagsbok. Med detaljerade regelbeskrivningar och en mängd exempel, många autentiska. Det är ovärderligt att ha en utförlig redogörelse för hur de senaste decenniernas svenska är uppbyggd. Efter varje avsnitt man läst blir man en säkrare lärare.

Författarna säger uttryckligen att de inte har normerande syften. Ändå hittar man förbluffande mycket om språkriktighetsproblem: upplysningar om *även fast*, *innan/före*, *större än jag/mig* och *bytte/böt* samt om tendensen till huvudsatsordföljd i att-satser och indirekta frågesatser.

Låt mig ta den långa meningen som exempel. Frågan gällde alltså ett av svensklärarnas gissel: satsradning. I SAG får vi stöd, vi som motiverat våra rättelser med att den skrivande i personlig framställning har stor frihet men annars normalt inte får rada satser med bara komma mellan sig. I kapitel 40, Komplexa

meningar, § 5, sägs följande:

Kravet på en syntaktisk markering av sambandet mellan delmeningar är olika starkt i olika stilarter. Starkast är kravet på sakprosa i neutralt skriftspråk, där det ofta betraktas som språkfel om två huvudsatser får bilda en enda grafisk mening utan att de binds samman med en konjunktion (eller med ett korrelativt adverb som *dels, än, ömsom*).

Väldisponerad men krävande

Sökbarheten underlättas av att redovisningarna av begreppen är likartat disponerade. De inleds alltid av en översikt med definition och avslutas vanligen med ett klarläggande av gränsdragningen mot likartade begrepp. Värdefull information ges ofta i anmärkningar, t.ex. de i och för sig rätt sporadiska uppgifterna om vad språkvårdare anser om en viss företeelse.

Framför allt är listan med termförklaringar och sakregister samt ordregistret i band 1 till stor hjälp. Jag tycker de är så omsorgsfullt gjorda att jag trots luckor i mina förkunskaper tar mig fram i verket. Band 1 innehåller också ett välskrivet och synnerligen informativt inledningsavsnitt. Det behandlar vad grammatik är, vilken nyttan av grammatisk kunskap är och så vidare. Denna inledning borde bli ett obligatoriskt inslag i lärarytbildningen.

Men att konsultera SAG är ofta tidskrävande. Framställningen präglas nämligen inte alltid av samma enkelhet som i

citaten ovan. Verket ställer ibland höga krav på en läsares lust att följa abstrakta utredningar och hennes öppenhet för nyheter.

SAG bör få draghjälp

Mer eller mindre nya termer, som *propositionella aktanter* och *matrissatser*, får man vara beredd på i ett verk som införlivar de senaste forskningsrönen. Däremot är det ett problem att vissa vanliga ord i modern grammatisk litteratur används i en betydelse som skiljer sig från allmänspråkets. Specialanvändningen av ordet *fras* kan vara förrädisk, men är nog ändå för flertalet lärare inte så märklig, lika lite som *form*. Men det finns några andra termer.

I SAG avses med *aktionen* inte bara som i allmänspråket 'handling' utan också t.ex. 'egenskaper och tillstånd'. Det bör en läsare ha klart för sig när hon dyker in i verket. Fler sådana ord är *argument, lyssnare, predikat, proposition, referent, talare, talsituation, text* och *yttrande*.

Det kostar på att ta till sig nyheter (*propositionella aktanter*) och att försöka tänka om (relativpronomenet *som* betraktas t.ex. som subjunktion). Trots grammatikens förnämliga inledning tror jag alltså att många svensklärare vore betjänta av en introduktionsbok, en lättläst införing i grammatikens elementa, med mer av förklaringar och resonemang kring normer än i SAG.

Det har ryktats att en sådan bok är i antågande från Svenska Akademien. Vi är säkert många som ser fram mot den!

BO LÖFVENDAHL

Dagstidningarna och akademigrammatiken

Påverkar Svenska Akademiens grammatik språkbruket på en stor dagstidning? Både ja och nej. Språkspalterna kan sällan skrivas akademigrammatiken förutan, och den behövs när läsarna ställer språkfrågor. Men när journalisterna vill ha råd är inte grammatiken så viktig, och vid de klassiska språkriktighetsfrågorna förekommer viss rundgång. Det rapporterar Bo Löfvendahl, journalist och språkvårdsansvarig på Svenska Dagbladet.

För språkvården på en dagstidning kan man tala om tre olika gränssnitt. Det första vetter mot producenterna, alla de som skriver, redigerar eller korrigerar hela den väldiga massan av texter som publiceras varje dag. Här har språkvårdaren att ägna sig dels åt aktiv normering, dels åt att svara på olika sorters frågor som uppstår i skrivandets eller redigerandets stund. I bägge fallen befinner man sig nästan alltid på ordplanet. Ofta handlar det om stavning eller böjningsformer, och vid dessa tillfällen finns sällan något behov av att rådfråga en grammatik.

Vid enstaka tillfällen efterlyser kollegerna förklaringar till sådant som vad det egentligen är för skillnad på *de* och *dem*. Då står man inför problemet att de som vill ha en förklaring ofta saknar en begreppsapparat för att förstå den. I allmänhet handlar det om ett praktiskt problem som behöver lösas – helst mycket snabbt – och intressanta diskussioner om språkets natur får anstå till ett annat

tillfälle (som aldrig kommer).

Det andra gränssnittet vetter mot konsumenterna, tidningens läsare. Det är en alert skara, ständigt beredd att slå ned på varje brott mot de normer de förväntar sig av sin dagstidning. Men läsarna är inte bara krävande utan också nyfikna, och det faller sig ofta mer naturligt för dem att ringa till Svenska Dagbladet än till Svenska språknämnden eller någon universitetsinstitution för att få svar på språkliga frågor.

Ibland gäller frågorna grammatiska företeelser, och att då citera SAG:s beskrivning (om man lyckas hitta den) har ofta visat sig vara en mycket givande utgångspunkt för vidare diskussion.

En del litet mer komplicerade ämnen vill de gärna se utredda i tidningens språkspalt. Mycket snart har SAG visat sig vara ett nödvändigt gott; under det dryga halvår verket har funnits att tillgå har vi som skriver i språkspalten hänvisat till den i praktiskt taget varje fråga som berör det grammatiska.

SAG, det är en grammatik för både tal och skrift, eller?

Svenska Akademiens grammatik beskriver både talet och skriften. Men den skriver inte talspråkets grammatik på dess egna villkor. Utifrån den traditionella skriftspråksgrammatiken ger den omfattande och nya kommentarer om talet. Det hävdar Maria Arnstad, som diskuterar problemen med att förena en beskrivning av tal och skrift inom samma grammatik.

Svenska Akademiens grammatik (SAG) är den första svenska grammatiken med ambitionen att beskriva talspråkets regelsystem i samma mån som skriftspråkets. Bokens huvudredaktörer, de tre grammatikgeneralerna Ulf Teleman, Staffan Hellberg och Erik Andersson, anser att en fullständig svensk grammatik måste vara såväl en talspråksgrammatik som en skriftspråksgrammatik. Hur ser en sådan nydanande grammatik ut? Har den radikalt annorlunda uppbyggnad än tidigare grammatiker?

Samma grammatik

I SAG antas att tal och skrift i grunden styrs av samma grammatiska regler. Detta återspeglas i de fyra band i vilka grammatiken presenteras. Man skulle kunna ha tänkt sig ett band med titeln "Skriftens grammatik" och ett med titeln "Talets grammatik", men så är inte fallet. Förutom del 1, "Inledning" och "Register", finns del 2, "Ord", del 3, "Fraser" och del 4, "Satser och meningar". Uppdelningen visar att

dessa enheter är väsentliga i både skrift och tal. Författarna anser att orden är de mest grundläggande "byggelementen" i grammatiken, vilket de också skriver i inledningen. Orden i sin tur utgör grund för fraser, satser och meningar. Satserna och meningarna ses som de mest komplexa enheter som kan byggas med hjälp av grammatikens regler, i både tal- och skriftspråket.

I och med denna uppläggning har författarna givit SAG en ram som känns igen från tidigare grammatiker. Dispositionen är vinklad utifrån den så kallade frasstrukturgrammatiken, där syntaxen, språkets struktur, kommer i första hand. I frasstrukturgrammatiken ses språket som ett avgränsat system av regler, med vilka man kan kombinera elementära språkliga enheter (ord) till större komplexa enheter (fraser, satser och meningar), på ett hierarkiskt sätt. Denna grammatiska teori har skriftspråket som sin utgångspunkt. En annan grammatisk teori som SAG stöder sig på i stor utsträckning är dependensgrammatiken (se nedan).

Men det finns också en läsarkategori som vänder sig till tidningen enbart för att klaga på förändringar i språket. Då återkommer ständigt samma ämnen, ofta betraktade som språkliga symptom på tidernas förflockning i största allmänhet.

Vid samtal med sådana läsare visar det sig att SAG kan användas för ett syfte som den absolut inte var tänkt för: den deskriptiva grammatiken kan fungera som norm eller åtminstone auktoritet. Det faktum att en språklig företeelse finns upptagen där tystar de flesta invändningar av typen "så kan man inte säga". Fyra och ett halvt kilo vetenskapligt verk med titeln Svenska Akademiens grammatik är ett effektivt vapen, normerande eller ej.

Tyvärr får sällan de omdiskuterade fallen, just de som för många har denna speciella symptomkaraktär, mer än en not i SAG; det konstateras att bruket är vacklande, att "vissa språkbrukare" inte vill godta en viss variant osv.

Rundgång

Det konsekventa fasthållandet vid det rent deskriptiva leder då till en sorts rundgång, där man bara får veta det man redan visste. Ta t.ex. problemet med utelämnat *att* i futuralt *kommer att*. När man väl har krypterat ordregistret (uppslagsordet *komma* hänvisar till 37 olika paragrafer, *kommer* till 3) finner man dels en tabell över olika hjälpverb där *att* efter *komma* markeras som optionellt, dels denna lakoniska formulering i en not: "Det händer

dock allt oftare både i talspråk och skriftspråk att infinitivmärket utelämnas efter det temporala *komma*." Några ytterligare upplysningar ges inte.

SAG har ju heller inte utlovat det, men ibland framstår den valda beskrivningsmodellen som onödigt platt; man kan längta efter fler dimensioner. Ett exempel är utredningen kring ordparet *före/innan*. En förklaring av dessa ords grammatiska ambivalens kräver ju någon sorts redogörelse för deras ursprung och hur de har utvecklats. I stället kan de beskrivas som om de vore olika, homonyma ord: "Prepositionerna *sedan* och *innan* samt i talspråket även *till(s)* är homonyma med subjunktioner som i princip har liknande betydelse." En liten eftergift åt det historiska och resonerande vid sådana problematiska fall skulle göra SAG mindre konsekvent men mer intressant.

Det tredje gränssnittet för en språkvårdare i tidningsvärlden är det som vetter mot andra med liknande uppgifter: kolleger i massmedierna, Svenska språknämnden, Svenska Akademien, TNC, hela forskarsamhället. Vi har på mindre än ett år fått två samtalsämnen – först nya SAOL, sedan SAG – som verkar kunna räcka till nästa upplaga av dessa bägge verk. Men framför allt har vi fått en beskrivning av svenska språkets grammatik som vi hädanefter aldrig kan gå runt. Det är inte säkert att den gör språkvården lättare, men nu vet vi i alla fall bättre hur det som vi skall normera faktiskt ser ut.

Antagandet att tal och skrift har samma grammatik verkar kanske rimligt, särskilt med tanke på att skriften en gång uppkom i syfte att återge talet. I SAG:s inledning poängteras också att talet och skriften närmast sig varandra i svenskan under 1900-talet. Det svenska språket har "gått mot mindre komplexitet och större talspråksnärlighet i skriftspråket" (del 1, s. 24). Så har skriftens *jag hinner* och *vi hinna* blivit *jag hinner* och *vi hinner*. Det talade standardspråket har å sin sida också närmast sig skriften. Bestämd form pluralis på *-ena*, t.ex. *husena*, har bland annat blivit mera sällsynt i tal. I stället både säger och skriver vi *husen*.

Olika grammatik

Trots allt finns det mycket som pekar på att talets regler är annorlunda än skriftens. Alla som någon gång försökt sig på att transkribera tal till skrift vet hur mycket de olika språktillämpningarna skiljer sig åt. Att göra en samvetsgrann transkription är att försöka bråka in inspelat talljud i skriftlig form. Detta sker efter en notation som inte bara återger andemeningen i det som yttras, likt ett referat. Upprepningar, avbrott, pauser och liknande registreras också noga. Dessutom är uttalet av orden mer exakt återgivet än i vanlig skrift. Allt för att den som sedan läser transkriptionen ska kunna föreställa sig hur inspelningen verkligen lät. Här är ett utdrag ur en transkription av ett tv-samtal mellan en programledare och en författare:

H: m (smack) de finns på nå sätt som nåt du står me ena foten i väldigt mycke storstadskänsla å liksom nån slags förkonstling
P: mm

H: å sen e andra foten e hav å del-finer å valar sån här väldigt ursprunglig

P: aa de e en väldig slitning

H: aa

P: i tiden (.) inte en lugn stund (skratt)

I det här utdraget syns hur en talare kan göra sig förstådd med ett språk som ser rätt kaotiskt och ogrammatiskt ut när det presenteras på papper. Påbörjade meningar byter till exempel tvärt riktning eller avbryts abrupt. Transkriptionens omilda språkbehandling kan få var och en att fundera på vilka syntaktiska regler som egentligen gäller för tal, och hur mycket dessa har att göra med de regler som gäller för skrift. Utdraget ovan, när det hörs i sitt sammanhang, låter inte på något sätt ogrammatiskt. Tvärtom får man intrycket att de båda deltagarna i samtalet uttrycker sig väl.

Olika förutsättningar

Skillnaden mellan talspråk och skriftspråk beror främst på olikheter i produktion, det vill säga talljud gentemot skrivna tecken, och de olika förutsättningar under vilka talet och skriften brukas. När man talar förutsätts (typiskt) att minst en lyssnare är närvarande, och talandet äger (typiskt) rum i en påtaglig, rumslik situation. Samtalet utgör grunden för talspråket, och talar kan, till skillnad från skribenten, direkt anpassa sitt språk efter den utomspråkliga situationen och efter lyssnarens reaktioner. Gränserna mellan ord, fraser, satser och meningar är svårare att dra i talet än i skriften. För att kunna göra en meningsfull analys av talets regelsystem måste man därför ta hänsyn till talets unika särdrag.

I talet finns mer eller mindre direkta motsvarigheter till skriftens ord, och det finns också en talspråklig motsvarighet till skriftspråkliga fraser. Ett visst ord har en skriftlig form och ett fonetiskt uttryck. Uttalet tenderar dock att reduceras i kontinuerligt tal, som till exempel i den första repliken i transkriptionen ovan: "de finns på nå sätt" (representeras i skrift som: *det finns på något sätt*). I både talet och skriften grupperar sig orden också vanligen i fraser kring ett huvudord, som till exempel "ena foten" och "nån slags förkonstling" i utdraget, där *foten* och *förkonstling* utgör huvudorden i de två fraserna och *ena* och *nån slags* utgör bestämmningar till huvudorden.

Denna frasteori (huvudord + eventuella bestämmningar) är stommen i vad som brukar kallas dependensgrammatiken. Jan Anward, talspråksforskare och professor i allmän språkvetenskap, har emellertid påpekat för mig att de dependensgrammatiskt definierade fraserna kan ha mindre relevans i tal än i skrift. En talare kan till exempel fråga: "Ska vi inte ha en?", och stödja sig på den erfarenhet och omvärldskunskap han eller hon delar med lyssnaren. Då har yttrandets funktion och betydelse större vikt än dess form. Det skulle vara överflödigt, eller kanske till och med ogrammatiskt, att säga mer i sammanhanget. (Det givna svaret på frågan blir förstås "Ja"). I mitt transkriptionsutdrag kan man också se ett exempel på detta. Sin andra replik avslutar H med orden "så här väldigt ursprunglig". Och det är alldeles tillräckligt för att P ska förstå vad hon menar, ta över turen och fortsätta samtalet.

På sats- och meningsnivå blir det ännu krångligare att upprätthålla en gemensam grammatisk modell för tal och skrift. Även

om det i talet finns motsvarigheter till formella, skriftliga satser och meningar, är frågan om dessa enheter är relevanta i en analys av talets grammatik. Semantiken, språkets betydelse, och pragmatiken, språkets användning och funktion i faktiska situationer, har ofta större relevans än syntaxen i samtal, och då blir frasstrukturgrammatiken otillräcklig.

Modeller för talspråket

Självklart har SAG:s författare också insett detta. Många företeelser diskuteras i SAG där talspråk och skriftspråk skiljer sig åt grammatiskt. Både semantiska och pragmatiska modeller byggs upp i samband med att dessa företeelser beskrivs. Några exempel på sådana fenomen är:

– ordklassen interjektioner (*Oj! Hej! Fy på dig!*)

– icke satsformade meningar (*Fin bil det där. Snällt av dig att du kom.*)

– satsledet annex (*Johan är allt bra komisk, han. Försök inte med mig, inte*).

I avsnittet om interjektioner behandlas bland annat så kallade svarsord (t.ex. *ja, jaa, mm, okej, näe*) och samtalsreglerande signaler (t.ex. *hördudu, hm, all right*) med talrika referenser till lyssnaren och dennas reaktioner i specifika situationer. Analysen bygger på den pragmatiska teorin om språkhandlingar, där ett yttrande ses som en "språkligt utförd handling som har ett visst syfte och som kontrolleras av talaren samt medför ett mått av ansvar för vad som sägs" (del 1, s. 225). Typiska exempel på språkhandlingar är frågor, hälsningar, uppmaningar, önsksningar och påståenden. Språkhandlingsteori är ett återkommande inslag i SAG. I transkriptionen

ovan kan P:s *mm* och ”*aa* de e en väldig slitning” och H:s *aa* analyseras som interjektioner som fungerar som svarsord i SAG:s modell. Talarna utför med dessa småord en bekräftande språkhandling.

Rubriken ”icke satsformade meningar” är en aning kryptisk. Under den rymms sådana meningar som inte har en prototypisk satsform, det vill säga de som inte är ”en huvudsats som innehåller ett predikatsled och ett subjekt” (del 4, s. 783). Här passar många av talspråkets satser och meningar in, vilket pekar på att den skriftspråkliga definitionen av sats och mening inte alltid är relevant i talets grammatik. Till de icke satsformade meningarna räknas interjektionsfraser (*Hejså länge! Schas med dig!*), vokativfraser (*Din idiot!*) och huvudsatsekvivalenter (*Inga onödiga detaljer. En öl, tack! Ju förr desto bättre.*). Förhållandet mellan strukturen, betydelsen och den pragmatiska funktionen utforskas utförligt hos dessa tre talspråkfenomen. Men författarna framhåller själva att de inte eftersträvar någon fullständighet i redovisningen och att ytterligare forskning behövs.

Satsledet *annex* är en (för mig) ny grammatisk term som presenteras i SAG. Rubriken på den här recensionen, ”SAG, det är en grammatik för både tal och skrift, eller?”, innehåller två exempel på *annex*. Ordet *eller* är ett exempel på fritt *annex*. SAG är ett exempel på en dislokation (en annan typ av *annex*). *Annexen* är en sorts påhäng som fogas till satsers början, slut eller mitt, och som är mycket vanliga i talspråk. Avsnittet om *annex* visar tydligt på SAG:s ambition att beskriva talspråket, men man påpekar att *annexens* ”syntax och semantik är ofullständigt utforskade”.

Hålla isär reglerna?

Hur kan man då som läsare hålla isär vad som skall räknas till talets grammatik och vad som skall räknas till skriftens i SAG? Differentieringen av talregler och skriftregler sker på många olika nivåer, och i bland är det svårt att hänga med. Först och främst skils sex olika stillägen ut, i ett kontinuum från vardagligt talspråk till formellt skriftspråk. I samband med att en konstruktion beskrivs kan man få veta att den ”har ett vardagligt stilvärde och förekommer mest i talspråk” (om dubbelimperativ som i *Våga väg dig!* och *Sluta drick kaffe med oss överhuvudtaget!*). Man kan vidare läsa att en konstruktion är ”vanligast i skriftspråket men förekommer alltmest i talspråk” (om utelämnning av hjälpverben *ha/hade* i vissa supinumfraser, som i *fastän han redan (hade) sålt gården*). Om ordet *ehuru* (en koncessiv subjunktion) får man veta att det är skriftspråkligt och rätt formellt. Ibland sätts också en åldersrelaterad stämpel på konstruktionstypen:

I berättande framställning kan deklarativ huvudsats i ungdomligt talspråk ibland sakna fundament (narrativ inversion):

Kom hon in där, kände han igen henne, började han darra i hela kroppen så liksom. (del 4, s. 23)

De olika stillägena samvarierar med så kallade regionala drag. I SAG görs skillnad mellan fem svenska regionala varianter, med sina egna särdrag i ordförrådet och i viss mån också i syntaxen. Varianterna är finlandssvenska, nordsvenska, centralsvenska, västsvenska och sydsvenska. Dessa är enligt SAG accepterade som standard i sina respektive regioner. De regionala

drag som förekommer i dessa varianter visar sig naturligtvis främst i talspråket, eftersom skriftspråket är standardiserat på riksnivå. Konstruktionen *och inte ett öre (att) jag hade på mig* markeras till exempel som regional, och alltså, indirekt, som talspråklig. Med stillägesmarkörerna och markörerna för regionala drag skiljer SAG ut talspråk från skriftspråk mer i termer av att de båda tillhör olika stilnivåer än att de har olika grammatiker.

Andra företeelser behandlas nästan uteslutande som talspråksgrammatiska. I avsnittet om interjektioner sägs till exempel i början att ”interjektionerna förekommer mest i talspråk” (del 2, s. 746). I avsnitten om imperativ, icke satsformade meningar och *annex*, är talspråksanknytningen antydd genom att man till exempel ofta anger prosodiska drag. ”Interjektionsfrasernas prosodi torde variera starkt efter betydelsekategorier” står det till exempel i avsnittet om icke satsformade meningar (del 4, s. 785). Ibland sätts även betoningssmarkörer ut, som här i ett exempel på *annex*: *Mætias, honom ska du alltid bråka med.*

I de avsnitt som behandlar talspråksregler är också en stor andel av de autentiska exemplen hämtade från talspråket (se nedan).

I SAG förekommer många fotnoter där talspråkliga drag diskuteras. I vissa fall skulle jag önska att det som tas upp i noterna hade lyfts upp och fått en mer framträdande plats. Detta gäller till exempel noten om den lilla talspråkspartikeln *ba*, definierad som adverbial *bara*, ”närmast motsvarande citationstecken i skrift”. Detta lilla ord är i dag ett välkänt och spritt fenomen, och det har ägnats

mycket uppmärksamhet inom språkvetenskapen.

Långt ifrån alla konstruktioner i SAG har dock försetts med stillägesetikett, prosodiska markeringar eller andra kommentarer om bruk. Ofta får läsaren själva sluta sig till om den konstruktion som beskrivs gäller tal mer än skrift eller vice versa. I de fall då inget annat anges får man som läsare anta att de beskrivna reglerna gäller för både det talade och det skrivna språket, och har ett neutralt stilvärde.

Autentiska exempel

SAG är späckad med exempel som illustrerar olika grammatiska företeelser. Exemplen är autentiska, det vill säga hämtade från datorläsliga texter, så kallade korpusar, som innehåller sakprosa, skönlitteratur eller talspråkstranskriptioner. I SAG har talspråksexemplen skilts ut från skriftspråksexemplen genom att ett *T* satts inom parentes efter exemplet:

Svenskar är läskiga *berusade*. (T)
Ja, Eva och jag, vi är *tokiga i kläder*, som du vet. (T)
Vill *ni två* sätta den här i händerna på edra barn? (T)

Sakprosaexemplen har ett (S) efter sig och de skönlitterära exemplen ett (R). Tyvärr är talspråksexemplen långt färre än skriftspråksexemplen i SAG. En av orsakerna är troligtvis att det är svårt att få tag i bra talspråkskorpusar. Trots allt förekommer långt fler exempel från talspråk än i någon annan svensk grammatik. Det finns även rikligt med exempel från skönlitteratur där samtal återges:

– Vad han liknar dig! – *Ja*, alla tar fel på oss [...] (R)

De talspråksexempel som förekommer i boken är emellertid ganska lika skriftspråksexemplen; någon speciell notation har inte använts för att markera pauser och liknande, och några iögonenfallande tendenser till avbrott eller upprepningar syns inte heller. Vissa av de ord som förekommer i talspråksexemplen är också skriftspråkliga till sin karaktär, såsom *edra* i exemplet ovan. Kan det vara så att talspråkmaterial har sorterats bort för att man ska få exemplen att stämma in med de grammatiska regler man vill beskriva i boken? Denna misstanke stärks delvis i inledningen, där man påpekar att "Det bör erinras om att också autentiska exempel på olika sätt kan vara ogrammatiska, (...) här har externa läsare hjälpt redaktionen att välja bort exempelmeningar som kan ge en missvisande bild av det faktiska grammatiska regelsystemet" (del 1, s. 36-37). Omedelbart saknar jag de "ogrammatiska exemplen" och en ingående förklaring till varför de är ogrammatiska.

Talare och lyssnare, eller bara språkbrukare?

Om man slår upp grammatiken och börjar läsa slumpmässigt kan man lätt få uppfattningen att en stor del av boken bara behandlar talspråk. Anledningen är att det regelbundet refereras till *talaren*, *lyssnaren* och *talsituationen*:

Slutligen finns det något i en nominalfras' betydelse som säger hur det betecknade antas förhålla sig till *talarens* och *lyssnarens* erfarenhet. Förekomst av definit attribut och/eller bestämd form markerar exempelvis att *lyssnaren*

bör kunna identifiera det betecknade genom att leta i *talsituationen*, i textens värld eller annars i sin referensram. (del 3, s.12, min kursivering)

Tittar man i term- och sakregistret finner man förklaringen. *Talare* definieras som "sändare vid all språklig kommunikation (alltså också skribent)", *lyssnare* definieras som "mottagare eller adressat vid verbal kommunikation (alltså inte bara en tilltalad mottagare, utan också en läsare av ett skriftligt budskap)". Under *talsituation* står det: "I denna grammatik används 'talsituation' även om skrivsituationer, fastän situationen då kan vara mer svårdefinierad" (del 1, s. 230).

Orden *talare*, *lyssnare* och *talsituation* har alltså fått en vidare användning i SAG än vad de har i allmänspråket, vilket gör mig konfunderad. Vill man att SAG ska verka mer talspråksinriktad än den verkligen är? Ibland används dock det mer neutrala ordet *språkbrukare*, som både i SAG och i allmänspråket står för både talare, skribent, lyssnare och läsare. *Språksituation* används också i bland i stället för *talsituation*.

Tal- och skriftvariation

SAG är en uttalat deskriptiv (beskrivande), icke-normativ grammatik. Detta innebär att de olika uttryckssätt som tas upp och diskuteras i grammatiken inte värderas. Att säga att en grammatik är icke-normativ innebär emellertid en viss självmotsägelse. De som läser grammatikböcker förväntar sig att hitta grammatiska uttryck, och inte ogrammatiska. Det ingår liksom i grammatikens idé. De uttrycksvariationer som *inte* tas upp kan läsaren

därmed lätt klassa som negativt värderade, oacceptabla eller ogrammatiska.

SAG:s författare betonar själva att "framställningen kan tolkas normativt, så att det som ligger utanför beskrivningen också uppfattas som fallande utanför standardspråket" (del 1, s. 18). Här uppstår dock en enorm klyfta i beskrivningen av skriftspråk gentemot beskrivningen av talspråk. Variationen är mycket större i tal. Dialektala, kulturella, sociala och åldersrelaterade drag avspeglar sig till exempel mycket mer i tal än i skrift. Eftersom skriftspråket är mer standardiserat, mycket mindre varierat och mer avgränsat än talspråket, så får följaktligen en avsevärt mycket mindre del av talspråkets än av skriftspråkets uttrycksvariation plats i SAG. Läsaren kan på grund av denna obalans felaktigt dra slutsatsen att tal är mer ogrammatiskt än skrift, speciellt som SAG påstår sig vara deskriptiv och ytnära, d.v.s. den vill beskriva "hur de möjliga meningarna faktiskt låter eller ser ut". Detta förstärker en redan rådande uppfattning, etablerad inte minst av tidigare grammatiker.

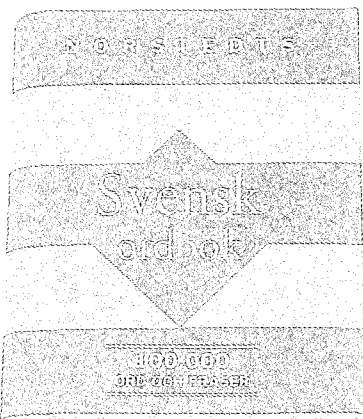
I väntan på den elektroniska grammatiken

I SAG antas alltså att talet och skriften i grunden styrs av samma regler. Men vad är det då för mening med att poängtera att grammatiken beskriver både talat och skrivet språk? Den enda skillnaden mellan akademigrammatiken och tidigare grammatiker blir, hårdraget, att SAG uttryckligen säger att den behandlar båda delarna. Den skulle lika gärna kunna påstå att den varken behandlar tal- eller skriftspråk, utan kort och gott: språk.

Jag vill inte säga att Svenska Akademiens grammatik är en talspråksgrammatik. Den är i stället en grammatik som utifrån den traditionella skriftspråksgrammatikens mall spinner vidare och fogar in rikligt med talspråkskommentarer. Dessutom beskriver den många talspråksspecifika regler inom de olika avsnitten. Kommentarer till och exemplen från talspråket är fler än i någon av föregångarna. SAG är ett imponerande, utförligt och intresseväckande verk, men en stor del av talspråkets rika och särpräglade regelsystem lämnas utanför, eftersom någon systematisk och översiktlig modell över talspråkets grammatik inte byggts.

Jag anar i SAG en stor spänning mellan traditionalism och nytänkande, mellan ekonomi och utförlighet. Ambitionerna är stora, men SAG sätter ibland krokben för sig själv genom sin stela disposition. De fylliga och intressanta språkbeskrivningarna (speciellt de om talspråk) hänger i luften och helheten blir otydlig. SAG:s författare är väl medvetna om detta, tror jag, och de diskuterar också beredvilligt sin egen grammatiks brister där det behövs, föreslår åtgärder och ger uppslag till vidare forskning. Detta är stimulerande. Med förväntan ser jag fram emot den första interaktiva elektroniska grammatiken, där talspråket kan höras så som det verkligen låter – och få sin beskrivning utifrån detta.

Maria Arnstad är doktorand i lingvistik vid Stockholms universitet och verksam vid Svenska språknämnden

"Tveklöst är det den bästa ordboken vi har på svenska"

Örjan Abrahamsson Östgöta Correspondenten

limpska; sörumpa; vorumpa □ av utvidgat om andra avlänga stycken el. föremål: *en - cigarett*

Limpa är ett speciellt svenskt ord av okänt ursprung. Ev. är det besläktat med *lump* i betydelsen 'klump'.

limpinnje subst. -en -ar ◦ pinne för omrörning vid limkokning el. för bestrykning med lim □ av. limbestruken pinne för fångst av småfåglar (mest hist.)

limring subst. -en -ar ◦ limgördel

limämne subst. -t -n ◦ ämne som man kan framställa lim av □ av. ämne som kan användas för limning

lin subst. -et ◦ en blåblommig växt från vilken olja och textiltfiber utvinns: *linblomma; lingarn; linolja; oljelur; spånadellin* osv.

SVENSK ORDBOK

tredje upplagan

Svensk ordbok beskriver modern svenska med tyngdpunkt på ordens betydelse och användning. Vid sidan av de välbekanta svenska orden finns många främmande ord, liksom fackuttryck från olika områden. Ungefär 3 000 ord har lagts till och vid många ord har nya betydelser tillfogats. En del äldre ord och betydelser har tagits bort. En nyhet är att det i anslutning till ca 300 ord finns uppgifter om etymologi, dvs. ordets härkomst.

ISBN 91-7227-155-8

Norstedts Ordbok, Box 6413, 113 82 Stockholm. Besöksadress: Hälsingegatan 49.
Tel 08-690 95 20, fax 08-690 95 21.
www.norstedtsordbok.se, e-post: info.ordbok@norstedtsordbok.se

Frågor och svar

Serif eller seriff?

Vi är några lärare som försöker diskutera oss fram till den mest lämpliga stavningen av den typografiska termen *serif(f)*. Hur ska det vara?

Eva Mårtensson,
Mithögskolan, Sundsvall

Svar: Frågeställarens ord (av eng. *serif*) betecknar

det som också kallas icke-linjära typsnitt, d.v.s. typsnitt med tvärstreck i ändarna på staplarna (t.ex. typsnittet Times). I fackkretsar förekommer båda formerna, även om *serif* dominerar. I allmän-

språkliga sammanhang tycks dock *seriff* bli allt vanligare, och det är också den formen som Nationalencyklopedin och Nationalencyklopedins ordbok ger. Båda formerna måste accepteras, men Språknämnden rekommenderar *seriff*; jämför med lånord som *giraff* (av fra. girafe), *karaff* (av fra.

carafe) m.fl. Däremot vill vi behandla *sanserif* ('linjärtypsnitt') som ett citatord, varför det skrivs med ett *f* (så behandlas det även i NE).

Ola Karlsson

Name dropping på svenska

Jag undrar hur man skulle kunna översätta det engelska uttrycket *name dropping* till svenska. *Fälla namn* eller *namnfälla*, kanske?

Bertil Wahlund,
Stockholm

Svar: Det finns ingen vedertagen svensk översättning av *name dropping*. Visst kan man tänka sig omskrivna varianter som *strö namn*, *släppa namn*/*namnsläppning* etc., men den enklaste försvenskningen är nog ändå helt enkelt *namndroppning*. Samhörigheten med verbet *droppa* finns ju där, och det bör förstås

vara -ning (jämför *boxning*, *mobbning* m.fl.).

Ola Karlsson

Finns ordet funktionalitet?

Kan man tala om funktionalitet?

Eva Thorén,
Regeringskansliet

Svar: Ordet *funktionalitet* lever och har hälsan, även om det inte står att finna i ordböckerna. Det förekommer i alla möjliga sammanhang och används ofta med innebörden 'funktionsduglig', 'hög prestanda' (med bestämmningar som *god* eller *bra funktionalitet*) eller ungefär 'med många tekniska finesser'. Här följer ett par belägg på ordets användning: "Dessutom är mobiltelefonoperatörerna missnöjda både med telefonens kvalitet och funktionalitet", "Funktionalitet och skönhet i kombina-

tion är något som också är viktigt för Karin Lindstedt – på hennes brödrost framträder glödtråden som en hand när brödet rostar”.

Det kan alltså handla både om antalet funktioner något fyller eller hur pass ändamålsenligt något är. Detta trendord är mycket vagt till sin karaktär. I sammanhang där man bör vara begriplig och precis gör man därför bäst i att avstå från det.

Ola Karlsson

Stor och liten bokstav på utländska partier

Jag undrar hur man skriver utländska partinamn och namn på andra länders regeringar.

Anna Levin, Stockholm

Svar: Det här är en komplicerad fråga utan entydiga regler. Men i princip ser bruket ut så här: Substantiviska beteckningar som *kristdemokraterna*, *republikanerna* och *de gröna* skrivs med liten bokstav. Mycket välkända, i svensk press

frekventa partinamn som *venstre*, *labour* m.fl. skrivs i likhet med svenska riksdagspartier med liten bokstav. Andra namn på partier, i synnerhet fullständiga partinamn, skrivs med stor bokstav: *Fria demokratiska partiet*, *Kristligt sociala unionen*, *Konservative folkeparti*, *Radiokale venstre*.

Initialförkortningar för utländska partinamn brukar skrivas med stora bokstäver: *CDU*, *FPÖ*.

Beteckningar för regeringar och parlament skrivs i likhet med *riksdagen* och *regeringen* med liten bokstav: *stortinget*, *duman*, *kneset*.

Användningen av stor och liten bokstav på detta område är splittrad och delvis ologisk. Framtiden får utvisa vilket bruk som vinner.

Ola Karlsson

Förintelsen eller förintelsen?

Ska *förintelsen* skrivas med stor eller liten bokstav?

Gabriella Sandström,
Norstedts

Svar: Så här står det i Svenska skrivregler: ”Historiska händelser och perioder skrivs med liten bokstav: *andra världskriget*, *trettioåriga kriget*, *franska revolutionen*, *de långa knivarnas natt*, *boxarupproret*, *slaget vid Hastings*, *stenåldern*, *medeltiden*, *tredje republiken*, *inkariket*, *romarriket*.” Uttrycket *förintelsen* faller rimligen under samma regel.

De allra flesta av dessa benämningar är antingen så specifika i sig eller så etablerade att läsaren lätt identifierar dem. *Förintelsen* är förvisso en etablerad benämning, men kanske inte så specifik att alla människor i ett löstryckt sammanhang alltid automatiskt tänker just på judeutrotningen under andra världskriget. I ett sådant löstryckt, otydligt sammanhang kan man tillåta skrivning med stor bokstav, *Förintelsen*, för att skilja det från andra tänkbara förintelser. Normalt bör man dock skriva med liten bokstav, *förintelsen*.

Ola Karlsson

Åldersrasism?

Skall man verkligen tala om *åldersrasism* när man avser att någon diskrimineras eller motarbetas (på t.ex. arbetsmarknaden) på grund av sin höga ålder?

Svar: Ordet *åldersrasism* måste ses som en mindre lyckad konstruktion, som tyvärr har fått viss spridning, framför allt i massmedierna. Ordet *rasism* bör få behålla sin ursprungliga betydelse; vi behöver detta ord för att uttrycka de speciella vidrigheter som det normalt står för. Det bör inte användas i den allmänna betydelsen ’diskriminering’, ’negativ särbehandling’. Vi bör inte medverka till att uttrycket *åldersrasism* sprids.

Vad skulle man då säga och skriva i stället för det avvisade *åldersrasism*? Två andra uttryck har förekommit: *ålderism* och *åldersdiskriminering*.

Av dessa två ord kan väl *ålderism* (bildat efter engelskans *ageism* eller *agism*) sägas vara något otydligt, eftersom det inte

klart framgår vad efterleden *-ism* står för. Den har helt enkelt ett alltför brett spektrum av innebörder; jämför betydelsen av ord som *bilism*, *despotism*, *fascism*, *kubism*, *turism*. (Kritik har också riktats mot ordbildningen *ålderism* för att den skulle vara oskön, men denna kritik bör nog inte ses som något avgörande argument.)

Åldersdiskriminering skulle naturligtvis kunna leda tankarna fel. För det första kunde det verka som om de personer som avses är så gamla att de har sin arbetsaktiva ålder bakom sig, jämför t.ex. *ålderspension*, och det behöver det ju inte vara frågan om. För det andra skulle ju ordet också kunna avse diskriminering av personer som i något sammanhang uppfattas som för unga, d.v.s. ordet skulle kunna ha den generellare betydelsen ’diskriminering av person på grund av hans ålder’.

Ett uttryck som ännu inte tycks ha kommit till användning är *åldrediskriminering*, ett ord som skulle kunna tillskrivas betydelsen ’diskriminer-

ing av person som i ett visst sammanhang uppfattas som för gammal’. Som en pendang till *åldrediskriminering* kunde man då använda *ungrediskriminering* i betydelsen ’diskriminering av person som i ett visst sammanhang uppfattas som för ung’.

Eftersom *åldersdiskriminering* ändå har fått ett visst fotfäste i språkbruket, är det kanske den rimligaste kandidaten för att beteckna betydelsen ’diskriminering av person som i ett visst sammanhang uppfattas som för gammal’.

Claes Garlén

Öresundsbron

Hur skall vi göra med namnet på bron över Öresund? Jag har sett stavningen *Øresundsbron*, d.v.s. med en dansk bokstav i början. Är det något som vi skall ta efter på svenska? Det kan ju t.ex. bli problem med att åstadkomma danskans *ø* i datorsammanhang.

Svar: Bron över Öresund bör på svenska självklart omnämnas som *Öre-*

sundsbron. Det är den formen som vi förväntar oss att möta på t.ex. kartor och vägskyltar. Formen *Øresundsbron* är det varumärke som brokonsortiet har valt att använda i sin marknadsföring. Den stavningen kan man möjligen – för att undvika missförstånd – använda när man avser det nämnda varumärket.

Claes Garlén

Vem justerar?

Vilket ord är att föredra, *justeringsman* eller *justeringsperson*?

Svar: I svenskan har ordet *person* aldrig slagit igenom som ersättning för *man* i sammansättningar. Om man anser att *justeringsman* inte är könsneutralt (jämför dock *ombudsman*, *god man*, *riksdagsman*), kan man lätt komma undan problemet genom att skriva ”NN utsågs att justera protokollet” och vid underskriften ”Justeras”. Man kan också välja det mindre vanliga men könsneutrala *justerare*.

Birgitta Lindgren

Mer, mera, fler, flera

Kan man säga ”Det var mera än 200 personer där”? Är *mer* och *mera* synonyma? Och hur är det med *fler* och *flera*?

Svar: *Mer(a)* används vid mängd och *fler(a)* vid antal. Man säger alltså: ”Jag har *mer(a)* pengar än du” men ”Jag har flera enkronor i fickan”. Om man vill betona att det finns en mängd människor på en plats och ser det hela som en mängd är det naturligt med *mer(a)*, alltså ”Det var *mer(a)* än 200 personer där”. Men ibland vill man betona antalet: ”Det var *fler(a)* deltagare på första mötet än på andra”.

I valet mellan *mer* och *mera* gäller att *mer* används i vissa fasta fraser, t.ex. *mer och mer*, och *mera* i vissa andra, t.ex. *med mera*. Annars växlar bruket. Man kan alltså lika gärna säga ”Det var mer än 200 personer där” som ”Det var mera än 200 personer där”.

I valet mellan *fler* och *flera* gäller att *flera* alltid används när det betyder

’åtskilliga’, ”Jag läser flera tidningar varje dag”. Är det fråga om jämförelser kan bruket däremot växla, ”Jag läser *fler(a)* tidningar än du”.

Birgitta Lindgren

Rivieran eller rivieran?

Är *franska rivieran* och kortformen *rivieran* egennamn, d.v.s. ska de skrivas med stor bokstav?

Anna Levin, Stockholm

Svar: *Riviera* är ett substantiv som egentligen betyder ’strand’. När ordet står ensamt i bestämd form, *Rivieran*, används det normalt som ett egennamn för den sammanhängande italienska och franska rivieran, i synnerhet då den franska. Det skrivs då med stor bokstav. Skriver man ut bestämningen *franska* får ordet genast substantivisk karaktär och ska då skrivas med liten bokstav (även om det i bruket är mycket vanligt med *Franska rivieran*). När det i andra sammanhang används överfört eller

substantiviskt för ’strandsträcka’ används alltid liten bokstav: *den bulgariska rivieran*.

Ola Karlsson

Urbefolkning, urinvånare eller aboriginer?

Vad ska vi i Sverige kalla de folk som på engelska kallas *indigenous peoples*? Språkbruket tycks vara mycket vacklande.

Ingvar Svanberg,
Uppsala universitet

Svar: Det finns ingen helt fast terminologi på det här området. De vanligaste formerna är *urbefolkning*, *ursprungsbefolkning*, *ursprungsfolk* och *urinvånare*. Vi rekommenderar i första hand *urbefolkning* (som kollektiv beteckning). *Urinvånare* kan användas om enskilda personer.

Vad gäller *aboriginer* har det i svenskan blivit en fast beteckning för Australiens urbefolkning. I engelska ordböcker får ordet ofta dels den mer allmänna betydelsen ’urbefolkning’, dels den mer specifika betydelsen ’urbefolkning

i Australien’. Problemet är att *aboriginer* även i svenskan stundom börjat användas som allmän beteckning för alla urbefolkningar. I Nationalencyklopedin står det att *aborigin* ”används numera allmänt om medlemmar av ursprungsbefolkningar i alla världsdelar”. Det är förstås inte bra – vi har ju redan fungerande och mer genomskinliga uttryck. I sammanhang där det inte är helt entydigt att det är Australiens urbefolkning som avses väljer man hellre mer exakta uttryck som *australiska urinvånare* eller liknande.

Ola Karlsson

Svenskt kit

Har ni tidigare skrivit om det engelska ordet *kit* som betyder ungefär ’uppsättning’? Ordet dyker upp i sammansättningar och får mig att haka till, t.ex. *hårvårdskit*.

Gun Ludvigsson

Svar: *Kit* har bara i förbigående kommenterats i Språkvård. Ordet har blivit ganska vanligt de senaste åren, men har –

ännu – inte kommit in i ordböckerna. Det rimmar på *vitt* och börjar med k-ljud som i *kille*. Vill man på allvar etablera ordet i svenskan vore det nog bättre att stava *kitt*, och dubbelteckna slutkonsonanten som i *jobb*, *webb*, *flopp*, *klubb*, *bulldogg* och andra lånord. (Men konsekventa är vi inte, tänk på *hit*, *pub* och *set*!) Man ser sällan *kit* i bestämd form, men då bör det heta *kit(t)et*, i plural obestämd form *kit(t)*, i plural bestämd form *ki(t)en*. Det böjs alltså på samma vis som *set*, som ju kan ha en närliggande betydelse.

Kit har fördelen att vara ett kort ord, vilket kan vara bra t.ex. i reklamsammanhang. Men annars är det inte helt oproblematiskt. Den nuvarande skriftbilden, med enkeltecknat *t*, kan bli lätt skrattretande när *kit* står som efterled i sammansättningar: är *hårvårdskit*, *rengöringskit* och *överlevnadskit* något slags *skit* i samband med hårvård, rengöring eller överlevnad? Naturligtvis inte, och därför ser man ofta skrivningar med

bindestreck: *överlevnads-kit*. Det avviker från det normala sättet att hantera sammansättning i skrift. Stavningen *kitt* skulle dessvärre inte heller göra slut på alla ordlikhetsproblem. Det som i en varukatalog kallas *reparationskit för trasiga vindrutor* – men längre fram i samma text benämns *gör-det-självsats* – kunde missförstås om *t* dubbeltecknades; man kan tro att det handlar om *kitt* i betydelsen 'tätningssmassa'.

Den som aldrig hört ordet utan möter det

första gången i skrift kan också tveka om uttalet på flera sätt. Det går alltså inte att från skriftbilden utläsa att *kit* uttalas med kort i-ljud. Och av de omkring 250 ord i Svenska Akademiens ordlista som börjar på *ki-* uttalas ungefär 200 med tje-ljud (en del ord, som *kilo*, kan uttalas med både k- och tje-ljud).

Slutligen är betydelsen vag. Engelsksvenska ordböcker ger ofta *utrustning* som första översättning. Många gånger är det också vad ordet betyder i svenskan.

Men ibland passar det bättre med *uppsättning*, som Gun Ludvigsson föreslår. Inte sällan kan ett ord med mer konkret betydelse, t.ex. *låda*, *väska* eller *paket*, täcka vad *kit* står för. *Sats* går utmärkt när det handlar om en bestämd uppsättning redskap och tillbehör. Visst kan vaga ord någon gång behövas, men mestadels är precision att föredra.

Av dessa skäl bör man nog vara försiktig med att använda *kit*, trots kortheten.

Olle Josephson

OLLE JOSEPHSON

Samhällsbärande språk

Svenskan är det gemensamma språket för alla svenska medborgare, oavsett modersmål. En språkpolitik utan den ledstjärnan är till skada för demokrati och jämlikhet. Olle Josephson fortsätter debatten om Svenska språknämndens förslag till handlingsprogram för svenskan.

I Språkvård 3/99 fanns två inlägg som vände sig mot Språknämndens förslag till handlingsprogram för att främja svenska språket (se Språkvård 2/98 och Svenska språknämndens webbsidor). Framför allt Sally Boyd och Leena Huss var mycket kritiska. De kom "till slutsatsen att handlingsprogrammet bör skrivas om". Formuleringar i det nuvarande förslaget kunde annars utnyttjas för att ge minoritetsspråk och invandarspråk en än mer undanskymd plats än idag, främst i skolsammanhang. Malte Lewan oroade sig i sin artikel för "nationalistiska tendenser" i förslaget, för brist på nordiskt perspektiv och för alltför liten uppmärksamhet för dialekterna.

Eftersom jag deltog aktivt i arbetet med förslaget till handlingsprogram vill jag gärna ge ett kort svar på inläggen. Till att börja med håller jag med Malte Lewan om att det är en svaghet i Språknämndens förslag att det inte tydligt markerar att de nordiska grannspråken bör ha en ställning i Sverige som är väsensskild från andra främmande språks. Att dialekterna förbigås gör kanske mindre. Föreställningen att dialekter är mindervärdiga språkvarianter håller gudskelov på att alldeles försvinna i Sverige i dag, särskilt

bland lärare, språkvårdare, journalister och andra med stort inflytande över språkattityderna. Och de som talar utpräglade dialekter, d.v.s. sådana som är svårbegripliga för utomstående, behärskar så gott som alltid också en regional variant som står standardspråket relativt nära. Dialekternas fortlevnad kan vara bekymmersam, men om man diskuterar språklig ojämlikhet och språkförtryck så är den stora frågan faktiskt den motsatta: hur ska alla svenska medborgare, oavsett modersmål eller dialekt, få god tillgång till ett gemensamt standardspråk?

Skolan

Boyd & Huss tar upp kanske mer brännande frågor. De vänder sig mot att Språknämnden skriver att *bilingval undervisning* (ämnesundervisning på främmande språk, i första hand engelska) "kan på längre sikt medföra att tilliten till svenska språket /.../ försvagas" liksom mot formuleringarna "Om en skola vill anordna undervisning på främmande språk ska särskild och tidsbegränsad dispens meddelas av Skolverket" respektive "Språket i grundskola och gymnasieskola ska nor-

malt vara svenska”. Av sammanhanget framgår att det handlar om undervisning på engelska för elever som inte har engelska som modersmål. Men Boyd & Huss menar att när uttrycken *bilingval undervisning* och *främmande språk* används utan precisering, kan de utnyttjas av skolpolitiker och skolledare som vill dra in på modersmålsundervisning för elever med annat modersmål än svenska.

Även om jag tycker att Boyd & Huss läser illvilligt, instämmer jag i denna kritik. Det borde uttryckligen ha klargjorts att diskussionen inte gäller modersmålsundervisning. Tilliten till svenska rubbas inte av att skolbarn med finska, spanska eller persiska får undervisning på sitt eget språk – så länge de också får mycket och bra undervisning i och på svenska, naturligtvis.

Däremot är det faktiskt barn och ungdomar med annat modersmål än svenska som kan drabbas hårdast av det man vanligen avser med bilingval undervisning. (Skolverket vill numera kalla den *SPRINT*, ”språk- och innehållsintegrerad inlärning och undervisning”; man kan diskutera det lyckliga i valet av ett sådant ogenomskinligt initialord.) I dag bedrivs den vid 20 procent av landets gymnasier, och 75 procent av denna undervisning sker på engelska. Kanske deltar omkring tre procent av landets gymnasister. Många har inte svenska som modersmål. De väljer undervisningsformen dels därför att de tror de ska klara sig bättre i konkurrensen med elever med svenska som modersmål, dels därför att de just saknar ”tillit till svenska språket”, d.v.s. de tror att grundliga kunskaper i svenska inte är oundgängliga för en god framtid i Sverige. Resultatet

kan bli att de hamnar utanför den svenska språkgemenskapen, med förödande konsekvenser.

Boyd & Huss vänder sig också mot kravet att fullgod behärskning av svenska bör vara ett behörighetskrav för fast anställning som lärare i grundskolan och mot kraven på ”provanställning och språktestning” för lärare med annat modersmål. Också här kan jag hålla med så långt att kravet i alla fall kunde diskuteras när det gäller lärare som ska undervisa elever med annat modersmål på just deras modersmål – t.ex. finska eller spanska. Dock måste också de klara av att ta sin del av ansvaret för att elever med annat modersmål ges goda möjligheter att växa in i den svenska språkgemenskapen.

Den svåra frågan handlar om begreppet ”fullgod behärskning” (eller motsvarande). Boyd & Huss pekar på det verkliga problemet: att det nu överlämnas till enskilda skolledare att avgöra behärskningen. Det kan få två konsekvenser. Vissa skolledare gör en orimlig bedömning utifrån orimliga kriterier: ett uttal med lätt utländsk färgning som Harry Scheins eller Teodor Kallifatides blir diskvalificerande. Andra skolledare finner kravet oväsentligt och tycker att det räcker om en amerikansk fysiklärare kan göra sig förstådd lite grann på svenska. Bästa sättet att få slut på detta laglösa tillstånd är att ge lärarkandidater med annat modersmål än svenska avancerad svenskundervisning på lärarhögskolan. Blir de godkända på lärarhögskolan, så skulle det vara lagstridig diskriminering om en rektor med hänvisning till språkkunskaperna inte anställde dem. Troligen vore detta ett bättre förfaringsätt än språktest, även om det också

kan övervägas. För övrigt bör även lärare i andra modersmål, t.ex. finska eller spanska, på motsvarande sätt få den fullgoda behärskningen i respektive språk prövad.

Samhällsbärande

På andra områden är jag mindre enig med Boyd & Huss. De vänder sig mot att Språknämndens förslag diskuterar svenskan och inte ”alla de språk som talas som modersmål i dagens Sverige” (d.v.s. över 200 språk). Det kan vara klokt av t.ex. en statlig utredning att se till hela språksituationen i Sverige, men det vore besynnerligt om inte Svenska språknämnden fick lägga fram sin syn på i första hand svenska språkets ställning. Om den statliga minoritets-språkutredningen – med all rätt – kan ägna närmare femhundra sidor åt minoritetsspråken (SOU 1997:192) utan att egentligen diskutera svenskan, så kunde väl Svenska språknämnden få ägna femton sidor åt svenskan!

Möjligen finns det en grundläggande skiljelinje mellan mig och Boyd & Huss i

synen på vad som är samhällsbärande språk. Svenskan är som sagt det gemensamma språket för alla svenska medborgare, oavsett modersmål, och i den meningen det enda samhällsbärande i Sverige. Det innebär att grundskolan – och andra institutioner – har skyldighet att ge alla svenska medborgare så avancerade kunskaper att de utan stora problem kan formulera sig på svenska i tal och skrift i offentliga sammanhang. Det står inte i motsättning till att alla svenska medborgare också bör ha rätt till mångsidiga och djupa kunskaper i sitt modersmål, kunskaper som kräver skolundervisning, litteraturstöd, forskningsinstitutioner m.m. Men en språkpolitik som leder bort från det svenska språket som samhällsbärande är på sikt till stor skada för demokrati och jämlikhet.

Anm. Språknämndens förslag till handlingsprogram är ännu så länge bara ett förslag. I höst börjar en parlamentarisk utredning om svenskan sitt arbete, och för den är handlingsprogrammet en av utgångspunkterna.

Svenska språknämnden

Svenska språknämnden är sammansatt av representanter för olika organisationer med intresse för svenska språket och svensk språkvård. Ordförande är professor Mats Thelander och sekreterare professor Margareta Westman, tillika föreståndare för sekretariatet.

Nämnden har till uppgift att följa det svenska språkets utveckling i tal och skrift och att bedriva språkvård. I samarbete med de övriga språknämnderna i Norden verkar nämnden för att bevara och stärka den nordiska språkgemenskapen.

Det dagliga arbetet utförs vid nämndens sekretariat av tio personer, varav sju språkvetare. Arbetet består i att bedriva viss forskning, att ge råd i språkfrågor åt myndigheter,

företag och enskilda, att granska texter, att medverka i konferenser och kurser, att utarbeta ordböcker och språkliga handledningar, att redigera skriftserien och tidskriften Språkvård.

Nämndens skriftserie omfattar för närvarande 81 nummer. I ordboksserien har hittills utkommit en dansk-svensk ordbok, en etymologisk ordbok, en svensk handordbok, en skolordlista (utgiven gemensamt med Svenska Akademien), en ordbok över nyord i svenskan, en lista över svenska ortnamn (utgiven gemensamt med Lantmäteriverket), en norsk-svensk ordbok och en skandinavisk ordbok (utgiven gemensamt med Nordiska språkskrivet).

Språkvård

36:e årgången ISSN 0038-8440

Redaktör och ansvarig utgivare:
Margareta Westman

Redaktionssekreterare:
Lena Moberg och Olle Josephson

Annonser i Språkvård:
Anita Karlsson 08-442 42 00

Prenumerationspris för år 2000 (4 nummer)
vid prenumeration direkt hos nämnden:
för privatpersoner 100 kr + porto
för företag och övriga 125 kr + porto

Redaktion och expedition:

Svenska språknämnden
Box 20057, 104 60 Stockholm
tfn 08-442 42 00, fax 08-442 42 15

e-post: info@spraknamnden.se

Språknämnden på Internet:
<http://www.spraknamnden.se>

Telefonrådgivning (vard. 09.00–12.00):
08-442 42 10

Tryck: Berlings Skogs, Trelleborg 2000